

Јован Ајдуковић

О ДЕФИНИЦИЈИ ПОЈМА „РУСИЗАМ” НА МАТЕРИЈАЛУ РЕЧНИКА СРПСКОГ, МАКЕДОНСКОГ И БУГАРСКОГ ЈЕЗИКА¹

I

На основу лексикографске грађе која укључује десет једнојезичких и пет речника страних речи српског (српскохрватског) језика (РСР)², затим речник македонског језика (РМЈ)³, као и једнојезички речник (РБАН)⁴ и речник страних речи бугарског језика (РЧД)⁵, дошли смо до сазнања да постоје два приступа у дефинисању појма „русизам”: *контактолошки* и *генеалошки*.⁶ Први, контактолошки приступ, русизме посматра као производ језичког контакта, док друга, генеалошки, о којем овде неће бити речи, указује на историјско-језичке околности настанка русизама.

I. У оквиру контактолошког приступа разликује се основна шира и ужа дефиниција појма „русизам”. Обе дефиниције су верификоване у лексикографским изворима српског и бугарског језика и у зависности од језика о коме се ради поред појма „реч” треба ставити одговарајући атрибут: српски односно бугарски. Варијанта основне дефиниције среће се у дефиницији појма „русизам” у македонском језику.

А. Под појмом русизам у **ширем смислу**⁷ подразумевамо (*I*) *реч руског порекла код које се сачувала јака формално-семантичка веза са*

¹ Овај рад је део пројекта *Русизми у савременим јужнословенским и западнословенским књижевним језицима према квалификатору у лексикографским изворима* који аутор ради у оквиру докторске дисертације пријављене на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Делови овог рада су били прочитани на Деветом конгресу МАПР-ЈАЛ-а 1999. године у Братислави.

² в. РСР: Ј. Ајдуковић, *Русизми у српскохрватским речницима. Принципи адаптације*. Речник. Фото футура, Београд 1997.

³ *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања*, Скопје 1986.

⁴ *Речник на българския книжовен език*, БАН т. 1—3, София, 1957.

⁵ *Речник на чуждите думи*, БАН, София, 1982.

⁶ Први пут се ови термини у савременој међусловенској контактологији употребљавају у нашој монографији о русизмима; в. РСР.

⁷ Ј. Ајдуковић, „Русизми и њихова обрада у речницима јужнословенских и западнословенских језика”, *Славистика II*, Београд, 1998, стр. 157.

моделом, заштим (2) реч руског порекла код које је та веза ослабила или дошло да не постоји и (3) реч неруског порекла преузета из руског језика у коме се одомаћила, односно руски језик се дефинише као језик посредник.⁸

Б. Под појмом русизам у **ужем смислу**⁹ — подразумевамо (1) реч руског порекла код које се сачувала јака формално-семантичка веза са моделом, као и (2) реч неруског порекла преузета из руског језика у коме се одомаћила.

II. Генеалогски приступ полази од дефинисања појма „русизам” као *славенизма календоријално ужег значења*, што произилази из типске издиференцираности појма „славенизам”. Типска издиференцираност славенизма проистекла је из одређених историјско-језичких околности.¹⁰

II

Под појмом русизам у македонском језику Н. Чундева подразумева лексичку јединицу преузету у македонски језик непосредно из руског или посредством српског и бугарског језика, као и ону црквенословенску реч која је у одређеном времену у популарности усвојена у руском језику (са изузетком сложеница односно калкова из грчког чија је прва компонента боџо-, дошо-, злато-, итд. јер се за њих знало и пре руског ушлицаја).¹¹

Ова дефиниција појма „русизам у македонском језику” у основи је сагласна са општом дефиницијом појма „русизам” која се у овом раду примењује за српски и бугарски језик, а разлика се огледа једино у нешто другачијем одређењу појма „језик посредник”.

Контактолошки приступ у дефинисању појма „русизам” садржи два битна елемента језичког посуђивања: (1) *формално-семантичку везу* и (2) *ушлеве језичког посуђивања*.

⁸ Исп. српско (1) *балалајка, барабан, безујечен*, (2) *ојасност, особа, природа, нежност, искреност*, (3) *Анџија, ашесјај, аул*.

⁹ Тако се на основу РЧД појам „русизам” дефинише као *фонетско-семантичка подударност лексеме са изворником настала у директном контакту руског и бугарског језика или посредством неког другог језика* (нпр. абат, абатство, абориген, абривиатура, абсолют, абсолютен), док се у РБАН појам „русизам” дефинише само као *фонетско-семантичка подударност лексеме са изворником настала у директном контакту руског и бугарског језика* (нпр. аракчеевщина, армейски, артел, балалајка, барабанчик, бедствие).

¹⁰ С. Стијовић (С. Стијовић, *Славенизми у Његошевим песничким делима*, Сремски Карловци, Нови Сад, 1992) под славенизмима подразумева речи и особине „које припадају српкословенској, рускословенској, заједничкој црквенословенској и руској лексици, укључујући и разне позајмљенице у овим језицима, а такође и хибридне творевине, тј. облике који садрже особине и црквенословенског, без обзира на редакције, или руског и нашег језика”.

¹¹ Н. Чундева, *Русизми во македонскиот литературен јазик*, докторска дисертација, Скопје, 1980.

(1) Формално-семантичка веза је најбитнији елемент језичког посуђивања. Суштина формално-семантичке везе је изражена у дефиницији русизама као страних речи. Термином „страна реч” обухваћене су *све речи једног језика код којих постоје, појединачно узев, у комбинацији или заједно, гласовни, орфографски, творбени, граматички, семантички и стилистички трагови језика из које су преузете*.

(2) Када је реч о језику као посреднику посуђивање може да буде *непосредно* (директно) и *посредно*. Код *директног* посуђивања из руског се непосредно преузима етимолошки домаћа реч.¹² Код *посредног* руски језик се налази у улози језика посредника између (1) језика који не представљају заједничко словенско наслеђе и језика примаоца¹³ или између (2) језика примаоца и језика из заједничког словенског наслеђа.¹⁴ Први подтип посредног посуђивања зовемо *стандардно посредно посуђивање*, док други подтип — *конвергентно посуђивање*. Трећи подтип који је садржан у дефиницији појма „русизам у македонском језику” представља *дивергентно посуђивање* и укључује путеве језичког контакта између језика А (руског) и језика Б (македонског).

Руска лексема у македонском може бити преузета преко српског¹⁵ и бугарског језика¹⁶, те може бити третирана на три начина: (1) ради се о русизмима јер су као такви квалификовани и у језицима преко којих су преузети, затим (2) ради се о србизмима и бугаризмима јер су ови језици послужили као језици посредници и, напослетку, (3) ради се о лексци која се под одређеним условима и у одређеном времену могла преузети директно. Како у ПМЈ лексеме нису етимолошки квалификоване, па самим тим и не постоје јасне потврде језичког контакта (а етимолошку квалификацију лексема изводимо на основу других извора), дефиниција појма „русизам у македонском језику” треба да буде комбинована од свих типова посредног и непосредног језичког посуђивања. Главна измена у дефиницији појма „русизам” се налази у редефинисању појма језик посредник. Језик посредник може да буде како језик давалац (дакле модел), тако и језици преко којих се остварује контакт између језика примаоца и језика даваоца.

Дакле, под појмом „русизам” у македонском језику подразумевамо (1) *македонску реч руског порекла код које се сачувала јака формално-семантичка веза са моделом*, (2) *македонску реч руског порекла код које је та веза ослабила или да њој не постоји*, затим, (3) *маке-*

¹² Нпр. срп. *перестројка*, *пјатилејка*, одн. *пешолејка*, *пирошки*, *самиздај*.

¹³ Нпр. буг. *абат* које је преузето посредством руског из италијанског, одн. латинског и сиријског (РЧД 17).

¹⁴ Нпр. срп. *зјело* је у РСРИК квалификовано као рус. док у РСАНУ као цсл. (в. РСР 93).

¹⁵ Нпр. мак. *болјар* је преузето из руског преко српског.

¹⁶ Нпр. мак. *тракобесие*, *тракобесник* је преузето из руског преко бугарског.

*донску реч нерускоџ ѿорекла ѿреузетѿу из рускоџ језика у коме се одомаћила као и (4) македонску реч рускоџ односно нерускоџ ѿорекла, а ѿреузетѿу из језика који су ѿслужили као језици ѿсредници.*¹⁷

III

У испитиваним лексикографским изворима квалификатором *рус.* обележене су лексеме настале као производ језичког контакта у одређеном времену и под одређеним условима које чувају јаку формално-семантичку везу са моделом, а могу бити преузете посредством руског или неког другог језика. Квалификоване русизме у тим изворима посматрамо као русизме у ужем смислу. Ужом дефиницијом појма „русизам” истакнут је неетимолошки карактер једнојезичких речника и речника страних речи у којима се питање етимологије стране речи посматра као почетни корак у истраживању језичких контаката. У речницима у којима нема етимолошког квалификатора ексерпција русизама се изводи на основу дефиниције појма „русизам у ширем смислу” јер се из речничког чланка не могу извући подаци о извору и процесу језичког контакта.

Уколико се под новим околностима преиспитује контактолошка вредност лексеме (под контактолошком вредношћу подразумевамо лингвистичка и екстралингвистичка обележја која лексему сврставају у позајмљенице или туђице) потребна је како лингвистичка тако и нова психолингвистичка експертиза којом би се измерио степен уклопљености русизама у савремени језик према осећају говорних представника језика примаоца. Тако добијеним резултатима би се видело да ли се и данас те речи осећају као русизми или су се потпуно уклопиле у језик. Дакле, психолингвистички моменат се у појму „русизам” налази на истој равни као и време и место језичког контакта, односно други екстралингвистички критеријуми што говори о карактеру контактолошке анализе.

Контактолошка анализа речника савременог језика обухвата (1) идентификацију лексема маркираних као русизми, (2) затим идентификацију лексема које у речницима нису означене као русизми узимајући у обзир место и време језичког контакта или се одређујући према садашњој лингвистичкој и екстралингвистичкој позицији, (3) као и адаптацију русизама на свим релевантним језичким нивоима савременог језика. Дакле, психолингвистичка експертиза не треба да буде саставни елеменат дефиниције појма „русизам” када се ради о већ квалификованим русизмима у речницима јер се данашњим осећајем за страну реч не може судити о контактолошкој вредности лексеме преузете у одређеном времену и под одређеним условима. Она

¹⁷ Нпр. *помешчик, прјањик, рубашка, рубља, белогардеец, безумство.*

треба да буде уграђена у дефиницију појма „русизам” у случају када се испитују речници који не поседују како етимолошки (контактолошки) квалификатор¹⁸, тако ни било какве податке о језичком посуђивању.

IV

Контактолошку анализу интересује не само трансфер основних речи већ и трансфер деривата. Један број испитиваних речника обележава само основну реч, док се у другим квалификују делом и изведенице потекле од истог корена и које са моделом успостављају јаку формално-семантичку везу. Контактолошком анализом треба да се идентификују сви русизми изведени од истог корена узимајући у обзир формално-семантичку везу са моделом и путеве језичког посуђивања (нпр. мак. *болшевизам*, *болшевизира*, *болшевизирање*, *болшевик*, *болшевички*). Детаљна идентификација лексема омогућиће да се утврде сви принципи адаптације русизама у језику као и да се уоче промене до којих долази у језичком посуђивању. Приликом израде општих једнојезичких речника треба изградити јединствен принцип контактолошког маркирања лексема: да ли квалификовати као русизме само основне речи или и њихове изведенице.

* * *

Узимајући у обзир основне поставке модерне теорије језичких контаката као и потребу да се да свеобухватно одређење појма „русизам” у лексикографским изворима српског, бугарског и македонског језика, предлажемо две нове дефиниције појма „русизам”¹⁹:

А. Под појмом **русизам у ширем смислу** подразумевамо *основну и изведену реч руског јорекла код које се сачувала јака формално-семантичка веза са моделом или је ња веза ослабила да још увек не постоји, као и ону реч неруског јорекла преузету из руског језика у коме се одомаћила или пак преузету из или преко руског посредством других језика при чему може бити руског или неруског јорекла, а коју говорни пред-*

¹⁸ Иако се у речницима квалификатори типа *рус.*, *буг.*, *енгл.* итд. зову етимолошки квалификатори мислимо да са становишта теорије језичких контаката овакве квалификаторе треба звати *контактолошки квалификатори*. Речници савременог језика као и речници страних речи нису етимолошки речници.

¹⁹ У досадашњој научној литератури о русизмима нема јединствене концепције шта је то русизам. Тако, нпр. према Ј. Вуксановићу (*Речник језичких појмова*. Бона Фидес, Београд, 1997) русизам је „реч или језичка конструкција преузета из руског језика или сачињена према том језику, а не слаже се са системом језика у коме је то сачињено.” Међутим, контактолошком анализом лексичких русизама (в. Ајдуковић 1997) потврђено је низ иновација које су путем руског ушле и уклопиле се у српски језички систем (нпр. на фонолошком нивоу нове потврде појаве латентних фонема, редистрибуција фонема; на творбеном нивоу — трансдеривација нових творбених форманата итд.).

стаvници језика примаоца могу доживљавати или као домаћу или као страну.

Ужа дефиниција појма „русизам” гласи:

Б. Под појмом **русизам у ужем смислу** подразумевамо основну или изведену реч руског јорекла код које се сачувала јака формално-семантичка веза са моделом, као и ону реч неруског јорекла преузету из руског језика у коме се одомаћила, или пак преузету из или преко руског посредством других језика, при чему може бити руског или неруског јорекла.